

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2021-42-187>
УДК 347.466

О. О. Ліпатнікова, аспірантка кафедри цивільно-
го права № 1 Національного юридичного універ-
ситету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0058-8572>

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ПРАВА ЗАСТАВИ В АСПЕКТІ ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА МАЙНО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

***Анотація.** У роботі представлено сучасну проблематику одно-
го з найстаріших і найбільш поширених видів забезпечення виконання
зобов'язання — застави. Висвітлено розвиток і природу права застави та
його законодавче регулювання. Авторка акцентувала увагу на особливос-
тях, які дозволяють визначити юридичну природу, зміст реалізації права
застави заставодержателем, особливості звернення стягнення на майно
комунальної власності.*

***Ключові слова:** зобов'язальне право, застава, іпотека, забезпечення
виконання зобов'язань.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження права за-
стави в сучасних економічних умовах викликана складністю
природи застави, її особливим місцем у системі способів забез-
печення виконання зобов'язань. Дослідження права застави

є підґрунтям для визначення сутності цього права, необхідність у якому посилюється динамікою майнового обороту, розвитком кредитних відносин, участю у відносинах застави публічно-правових утворень, зокрема суб'єктів права комунальної власності.

Мета статті. Проведення дослідження сприятиме вдосконаленню механізму регулювання договірних відносин, підвищенню ефективності застосування застави як способу забезпечення виконання зобов'язань, у тому числі й за участю суб'єктів права комунальної власності, що визначається метою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відносин застави в тому чи іншому ракурсі активно досліджували такі науковці, як Ч. Н. Азімов, С. М. Андросов, І. Й. Пучковська, Ю. П. Пацурківський, О. А. Старостіна, С. П. Гришаєв, С. В. Сарбаш, Г. Ф. Шершеневич, С. Й. Вільнянський, О. О. Шапошніков, Т. С. Шкрум, Є. О. Харитонов, Л. С. Леонова, С. В. Нижний, Д. О. Мальцев, О. А. Загоруйко та ін., але в питанні правової природи застави, змісту права застави та його реалізації кредитором залишаються невисвітлені моменти, окреслені складними аспектами судової практики.

Виклад основного матеріалу. За своєю сутністю застава має *подвійну правову природу* — як зобов'язальну, так і речову, що породжує певні суперечливі судження. З одного боку, правила про заставу вміщені в ЦК України серед норм, що регулюють саме зобов'язальні відносини. За своїми сутнісними ознаками застава відповідає визначенню зобов'язання, закріпленому в ч. 1 ст. 509 ЦК України, за якою зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Звертаючись до положень гл. 49 ЦК України про забезпечення виконання зобов'язань, бачимо, що законодавець виклав у ній положення, які стосуються зобов'язань, забезпечених порукою (ст. 554 ЦК України), гарантією (ст. 563 ЦК України), заставою (ст. 589 ЦК України), завдатком (ст. 571 ЦК України), притриманням (ст. 594 ЦК України), довірчою власністю (ст. 597¹ ЦК України).

Таким чином, дослідження архітекτονіки цивільно-правових норм, що стосуються сутності застави, дозволяє зазначити, що законодавець виходив із її зобов'язально-правової природи. Разом із цим не можна заперечувати того факту, що у конструкції застави присутні речові елементи, зокрема при захисті права застави або ж при зверненні стягнення на предмет застави. Речовий бік застави знаходить свій прояв у тому, що заставадержатель наділяється речовим правом, складником якого є розпорядча влада над річчю, поіменована українським законодавцем як *право застави* (ч. 1 ст. 572 ЦК України).

Звертаючись до витоків інституту застави за часів римського права, слід зазначити, що одним із різновидів прав на чужі речі було саме заставне право. При цьому застава виконувала допоміжну роль, а сам договір застави, що був підставою для виникнення заставного права, укладався паралельно з будь-яким основним договором як доповнення до нього. Допоміжний характер договору застави полягав у тому, що він набував можливості бути реалізованим лише за умови невиконання основного зобов'язання. Тобто моделювався як договір із відкладальною умовою, і якщо умова не наставала, заставне право залишалося нереалізованим.

Договір про заставу може бути відокремленим від договору, за яким виникає забезпечене заставою зобов'язання (кредитний договір, договір позики), а може у вигляді умови про заставу бути включений до основного договору. Застава, як і будь-який інший вид забезпечення, має акцесорний характер, який виявляється в наступному. Залежність застави від основної вимоги підтверджується тим, що визнання недійсності основного зобов'язання тягне за собою і недійсність застави. Крім того, похідність застави тісно пов'язана з тим, що застава завжди слідує долі основного зобов'язання і не має самостійного життя щодо забезпеченої нею вимоги. Задоволення вимоги кредитора за основним зобов'язанням автоматично стає підставою для припинення застави.

Уперше визначення застави на законодавчому рівні закріплено у ст. 1 Закону України «Про заставу», за яким заставою визнавався спосіб забезпечення зобов'язань, за якою кредитор (заставадержатель

тель) має право в разі невиконання боржником (заставадавець) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення **з вартості** майна переважно перед іншими кредиторами [1].

Із прийняттям чинного ЦК України обсяг законодавчого визначення застави значною мірою розширено, згідно зі ст. 572 ЦК України в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавець) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення **за рахунок** заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (**право застави**) [2]. Порівняння цих підходів свідчить, що відповідно до Закону України «Про заставу» заставодержатель мав право одержати задоволення своїх вимог **лише з вартості** заставленого майна шляхом його продажу з додержанням спеціальних процедур. Натомість ЦК України надав можливість кредитору задовольнити вимоги за основним зобов'язанням за рахунок заставленого майна, а не лише здійснити продаж і отримати його вартість. У цьому плані слід звернути увагу на колізію положень Закону України «Про заставу» по відношенню до загальних норм ЦК України. Більше того, з прийняттям законів України «Про іпотеку» [3] і «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [4], які регулюють окремі види застави нерухомого і рухомого майна, була прямо визначена можливість задоволення таких вимог трьома варіантами: 1) реалізація предмета іпотеки чи застави на прилюдних торгах; 2) перехід права власності кредитору на предмет іпотеки чи застави; 3) право заставодержателя на продаж предмета іпотеки чи застави.

Отже, за рахунок заставленого майна заставодержатель має право задовольнити свої вимоги в повному обсязі, який визначається на момент вдоволення, включаючи відсотки, відшкодування збитків, неустойку, необхідні витрати з утримання заставленого майна, витрати з проведення стягнення.

Збільшення обсягу правомочностей кредитора (заставодержателя) свідчить про речову природу прав останнього на задоволення вимог не «з вартості заставленого майна», а «за його рахунок». Відповідно, речова сутність застави концентрує увагу переважно на правах, що виникають у заставодержателя в заставному

правовідношенні і стосуються третіх осіб. Ще Г. Ф. Шершеневич відносив право застави до речових, указуючи, що «право, яке виникає при заставі, визначає право на чужу річ, що належить вірителю в забезпечення його прав вимоги по зобов'язанню, та полягає в можливості виключного задоволення з вартості речі» [5, с. 242–243]. На думку С. Й. Вільнянського, речовий характер заставного права знаходить прояв у тому, що це право діє проти третіх осіб, тобто в разі порушення своїх прав заставодержатель може захистити їх тими самими способами, що й власні [6]. Про речовий характер застави пишуть і інші дослідники. Так, на думку І. Й. Пучковської, застава належить до майнових (речових) видів забезпечення виконання зобов'язань. Вони спираються на визначене договором чи законом певне майно, на яке кредитор має право звернути стягнення на задоволення своєї вимоги при порушенні зобов'язання. Зокрема, застава надає кредитору право задовольнити свою вимогу за рахунок заставленого майна, а притримання — за рахунок притриманої речі шляхом здійснення власних дій, а не шляхом пред'явлення вимоги до боржника. Це й дозволяє зробити висновок про речовий характер застави, де існує безпосередній зв'язок заставодержателя та заставленої речі [7, с. 7, 10]. С. В. Нижний стверджує, що «правова природа застави майнових прав повинна визначатися як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань, оскільки саме такий підхід найбільш повно враховує як зобов'язальну, так і речову природу даного інституту» [8, с. 6]. Утім існують і інші позиції, зокрема на думку О. Загорулько, неможливо вести мову про єдину правову природу застави. Навпаки, слід виділити речовий і зобов'язальний види застави: застава, що має речовий характер (заклад рухомих речей, іпотека), та застава, що має зобов'язальний характер (застава прав, товарів в обороті або у переробці) [9, с. 10]. Із цим важко погодитись, оскільки реалізація такого підходу призведе до перетворення речової застави на інший вид забезпечення, наприклад притримання чи довірчу власність. В. А. Другова вказує, що речовий характер прав досліджуваного виду забезпечення проявляється в закріплених законом можливостях здійснювати обмежене панування над річчю, що належить власникові, яке по-

лягає в можливості отримати право власності на річ або право на її цінність за певних умов; здійсненні контролю за користуванням цією річчю власником із тим, щоб цінність речі не змінилась. Усе це свідчить про речовий характер прав іпотекодержателя, який може стати власником речі або набути право розпоряджатися нею за певних умов [10]. Зважаючи на те, що заставні відносини мають своїм об'єктом річ, а не дії по відношенню до цієї речі, і підлягають захисту від усіх, у тому числі від власника, а не лише від однієї особи, доцільно включити право застави до переліку речових прав на майно на законодавчому рівні [11, с. 350].

Проаналізувавши наведені аргументи, доходимо висновку, що правовідносини застави містять у своїй природі, обсязі та правомочностях значний речовий елемент, хоча і «обертаються» — виникають, змінюються і припиняються навколо зобов'язання. Заставу слід вважати не тільки способом забезпечення належного виконання зобов'язання, а й можливістю захисту кредитора в разі порушення зобов'язання, що й відбувається при реалізації прав заставодержателя.

Специфіка реалізації права застави може знайти свій прояв у різних аспектах, розглянемо його у площині відносин застави майна, яке перебуває у комунальній власності. Законодавством установлені особливості й обмеження передання такого майна у заставу (іпотеку), існує певний перелік майна, яке не може передаватися в заставу. Визначені законодавцем також обмеження щодо застави культурних цінностей, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про заставу»).

Також важливим для цілей захисту прав територіальної громади є законодавче обмеження способів звернення стягнення на предмет іпотеки, що є комунальною власністю. Можна сказати, що специфіка застави (іпотеки) майна, яке є комунальною власністю, відбивається в таких «базових» позиціях, визначених законодавством: специфічно окреслені суб'єкт передання цього майна в заставу, порядок передання та реалізація права застави. При цьому, якщо законодавчі вимоги щодо суб'єктів, об'єктів і порядку передання майна адресовані перш за все ор-

ганам місцевого самоврядування та юридичним особам, які здійснюють право комунальної власності, то нормативно визначена специфіка реалізації права застави скерована насамперед у бік кредиторів (заставодержателів). Не викликає сумнівів, що група законодавчих вимог щодо суб'єктів, об'єктів і порядку передання майна комунальної власності в заставу зачіпає не тільки цивільно-правові відносини, а й стосується сфери управління комунальною власністю, яке забезпечується сукупністю відносин різної галузевої належності, далеко за межами цивільного, та й навіть приватного права. В умовах відсутності детального правового регулювання відносин застави щодо майна комунальної власності, необґрунтовано різноманітних підходів органів місцевого самоврядування до застосування застави у власній договірній практиці виникають досить складні спори, які необхідно вирішувати судовим інстанціям. Наприклад, неоднозначно вирішуються судами справи, що стосуються здійснення права комунальної власності при переданні майна від одних юридичних осіб до інших, закріплення його за створеними органами місцевого самоврядування організаціями, у тому числі юридичними особами публічного права. Досить важливим є висновок, викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2019 у справі № 910/12224/17, за яким майно комунальної власності не може передаватися в оперативне управління підприємствам, установам, організаціям, які не були утворені відповідним органом місцевого самоврядування та не перебувають у його підпорядкуванні [12]. Логічно вважати, що в таких юридичних осіб не виникає і право оперативного управління або інше подібне право щодо комунального майна. У цій справі спір виник щодо прокуратури як юридичної особи публічного права. При цьому Верховний Суд вказав, що у цієї юридичної особи право оперативного управління щодо спірних приміщень не виникло і не могло виникнути, незалежно від того, було воно зареєстровано чи ні. На нашу думку, існують достатні підстави застосовувати наведену правову позицію до відносин застави майна комунальної власності, оскільки у випадку, якщо договір застави було укладено юридичною особою (навіть зі згоди органу, що здійснює повноваження з управління

комунальною власністю), але за відсутності прав на це майно, то логічним є висновок про недійсність такого договору. Така ситуація створює нестабільність у майнових відносинах, що виникли з приводу застави об'єктів комунальної власності, і потребує вирішення.

Висновки. Виходячи з викладеного, слід зробити висновок про наявність у правовідносинах застави, зокрема у природі, обсязі і правомочностях суб'єктів, значного речового елементу, що не виключає віднесення застави до способів забезпечення виконання зобов'язання. При цьому право застави існує і реалізується не тільки в межах зобов'язальних правовідносин. Що стосується застави майна, яке є комунальною власністю, то специфіка відбивається у вимогах до суб'єктів і об'єктів передання майна у заставу, порядку передання та реалізації права застави.

Список використаних джерел

1. Про заставу : Закон України від 02.10.1992 № 2654-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 47. Ст. 642.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.49&nobreak=1>.
3. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
4. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 18.11.2003 № 1255-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15>.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (1907). Москва : Спарк, 1995. 556 с.
6. Вільнянський С. Й. Радянське цивільне право. Київ : Наук. думка, 1973. 313 с.
7. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 42 с.
8. Нижний С. В. Застава майнових прав як спосіб забезпечення виконання зобов'язання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 16 с.
9. Загорулько О. А. Заклад як речовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1997. 20 с.
10. Другова В. А. Договір іпотеки за цивільним законодавством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 18 с.

11. Кураба У. М. Правова природа заставних відносин. *Форум права*. 2012. № 3. С. 343–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_60.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2019 у справі № 910/12224/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79958054#>.

References

1. Pro zastavu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2654-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992, № 47, art. 642. [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003r. № 435-IV URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.49&nobreak=1> [in Ukrainian].
3. Pro ipoteku: Zakon Ukrainy vid 05.06.2003 r. № 898-IV, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/898-15> [in Ukrainian].
4. Pro zabezpechennia vymoh kredytoriv ta reiestratsiiu obtiazhen: Zakon Ukrainy vid 18.11.2003 r. № 1255-IV, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15> [in Ukrainian].
5. Shershenevych H. F. (1995). *Uchebnyk russkoho hrazhdanskoho prava* (1907) Moskva. [in Russian].
6. Vilnianskyi S. Y. (1973). *Radianske tsyvilne pravo*. Kyiv. Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Puchkovska I. J. (2018). *Teoretichni problemi zabezpechennya zobov'язan. Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv. [in Ukrainian].
8. Nyzhnyi S. V. (2007). *Zastava mainovykh prav yak sposib zabezpechennia vykonannia zobov'язannia. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Zagorulko O. A. (1997). *Zaklad yak rechovij sposib zabezpechennia vikonannya zobov'язan. Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv. [in Ukrainian].
10. Drugova V. A. (2010). *Dogovir ipoteki za civilnim zakonodavstvom. Extended abstract of candidate's thesis*. Kiiv. [in Ukrainian].
11. Kuraba U. M. (2012). *Pravova priroda zastavnik vidnosin. Forum prava*. № 3, 343–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_60. [in Ukrainian].
12. Postanova VP VS vid 22.01.2019 u spravi № 910/12224/17. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen Ukrainy*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79958054#> [in Ukrainian].

О. А. Липатникова

**К вопросу о юридической природе права залога в аспекте обращения
зыскания на имущество коммунальной собственности**

*Аннотация. В работе представлена современная проблематика одного
из старейших и наиболее распространенных видов обеспечения исполнения*

обязательства — залога. Освещены развитие и природа права залога и его законодательное регулирование. Автор акцентировала внимание на особенностях, которые позволяют определить юридическую природу, содержание реализации права залога залогодержателем, особенности обращения взыскания на имущество коммунальной собственности.

Ключевые слова: обязательственное право, залог, ипотека, обеспечение исполнения обязательств.

O. O. Lipatnikova

On the Issue of the Legal Nature of the Right of Pledge in the Aspect of Foreclosure on Communal Property

Summary. *The paper presents the modern problems of one of the oldest and most common types of securing the fulfillment of an obligation — a pledge. The development and nature of the right of pledge and its legislative regulation are highlighted. The author disclosed the material and obligatory elements of the pledge. The author drew attention to the features that make it possible to determine the legal nature, the content of the implementation of the right of pledge by the mortgagee, and the peculiarities of foreclosure on communal property. The article reveals the features of the pledge of communal property, in particular, subjects, objects, the procedure for pledging.*

The author, having said, that the specifics of the lane, like the communal power, are taken into account in such positions as determined by the legislation: specifically, the submission of the lane to the outpost, the procedure for transferring and realizing the right to the outpost. At the same time, if the legislation is in the power of the sub'ektyv, the order of the transfer of the lane is addressed to all the authorities of the local self-regulation and legal persons, since the right of the public authorities, then the normative rights of the bailout of the specific (outpost-holders). Not the victories, but a group of legislators who are able to subscribe to the order of giving the lane of communal power to the outpost is not just civilly legal, but to be governed by spheres of government.

In the article, the author said that the outpost should be respected not only by the way of securing the proper administration of the goiters, but by the possibility of getting the creditor from the outbreak of the goitre, which must be taken into account when realizing the rights of the outpost holder.

The specifics of the implementation of the right can be made to know its manifestation in different aspects, which can be seen in the area as it is in the

communal authorities. Legislation established the specialness and interconnection of the transfer of such a mine to the mortgage, a simple change of the mine, which cannot be transferred to the outpost.

The author of the analysis of the legal decisions of the Supreme Court for the fact that the municipal authorities cannot be transferred to the operational management of enterprises, establishments, organizations, which did not appear to be approved by the authority of the public self-government, and not be known in the order of At the same time, it is stated that such legal entities do not have the right of operational management, but also the right of the communal lane. If the pledge agreement was concluded by a legal entity (even with the consent of the body exercising the authority to manage communal property), but in the absence of rights to this property, that such an agreement is invalid. This situation creates instability in the property relations that have arisen over the pledge of communal property and needs to be resolved.

Keywords: law of obligations, pledge, mortgage, ensuring the fulfillment of obligations.